

УДК 371.013.77(477.83/86),,19”

**ПОШИРЕННЯ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНИХ ПСИХОЛОГО-
ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ
(ПЕРША ТРЕТИНА ХХ СТ.)**

Олексій Караманов

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Дорошенка, 41, 79000 Львів, Україна
e-mail: ank_a@ukr.net*

Розглянуто теоретичний та практичний аспекти розвитку експериментальної педагогіки і психології у Східній Галичині в першій третині ХХ ст. Проаналізовано погляди українських, польських та єврейських педагогів. Головну увагу приділено проблемам шкільного самоврядування та організації психологічних досліджень.

Ключові слова: експериментальна педагогіка і психологія, педологія, розвиток, виховання, психотехніка.

Кінець ХІХ–початок ХХ ст. у світі характеризується стрімким розвитком реформаторських педагогічних течій. Реформаторська педагогіка зумовила постановку нових завдань для школи, проголошуючи ідею розвитку особистості передусім на основі вроджених здібностей. Вона критично ставилася до традиційної системи освіти і виховання, відрізнялася поглибленим інтересом до дитини, новими вирішеннями проблем виховання, що зумовило розвиток нетрадиційних підходів до теорії і практики виховної справи.

Важливою складовою цього напрямку була експериментальна педагогіка та психологія. Її засновники (А. Лай, В. Мюнстерберг, А. Біне, О. Декролі, П. Бове, Е. Клапаред, Е. Торндайк, В. Кілпатрік, Д. Дьюї), прагнучи позбутися у вихованні поверховості, зосередитись на вивченні дитини та її поведінки, на підставі лабораторних спостережень висунули як головний педагогічний принцип саморозвитку особистості. Вирішуючи психолого-педагогічні проблеми, вони намагались використовувати особливості дитячої психології та фізіології, а вивчення специфіки дитинства розглядали як путівник з наукової педагогіки, пропонуючи зробити дитину об'єктом інтенсивного впливу економічних, наукових, культурних, етичних та інших чинників.

Поступово набуваючи неабиякої популярності у світі, ідея експериментальних психолого-педагогічних досліджень досить швидко поширилася у Центральній Європі, проникаючи до східних теренів Австро-Угорської імперії.

Окремі аспекти становлення і розвитку експериментальної педагогіки і психології у Східній Галичині у першій третині ХХ ст. вивчали українські дослідники М. Барна (у контексті становлення педагогічної освіти Східної Галичини), Л. Дерев'яна (у процесі розгляду питання формування творчих здібностей учнів галицьких шкіл), Т. Завгородня (у процесі аналізу дидактичної думки Галичини у міжвоєнний період), польські вчені В. Бобровська-Новак і В. Шулакевич (у контексті зародження польської психології та експериментальної педагогіки на галицьких землях), Р. Ядчак (у процесі вивчення постаті К. Твардовського).

Ми ставили за мету на підставі різноманітних джерел проаналізувати внесок українських, польських та єврейських педагогів Східної Галичини у розробку та практичне втілення ідеї експериментальної педагогіки і психології у першій третині ХХ ст.

Поширення ідеї експериментальних психолого-педагогічних досліджень в Галичині було результатом дискусій і наукових пошуків. Намагаючись звільнити педагогіку від філософського впливу герbartіанства, чимало місцевих учених, звертаючись до природничих наук, почало активно виступати за застосування в педагогіці методу експерименту.

Одним з перших, хто застосував цей метод, зокрема, у процесі вивчення проблеми перевтомлення учнів у школі, був польський педагог Б. Блажек. Вивчаючи рівень утомленості учнів унаслідок навчальної діяльності за допомогою устаткування власної конструкції – “естезіометр пружинний”, – він зініціював дискусію в середовищі педагогів, психологів і лікарів щодо необхідності проводити дослідження серед молоді, а також застосовувати експериментальні методи [9, с. 15]. Цю проблему вчений розглядав у педагогічному аспекті як підставу для пошуків найоптимальнішої організації шкільної праці учнів.

Проблемам техніки проведення експериментів присвячена наукова діяльність К. Твардовського – видатного польського філософа і педагога, засновника так званої Львівсько-Варшавської філософської школи. Проводячи наукові виклади, він ознайомлював своїх учнів з відповідними приготуваннями до проведення експерименту і разом з ними організовував експериментальні дослідження. К. Твардовський вважав, що виконанню експерименту повинна передувати чітка постановка проблеми, яку треба вирішити. Надзвичайно важливого значення вчений надавав інтерпретації результатів: виснуванню відповідно до поставлених завдань дослідження, а також порівняльному аналізу одержаних даних [14, с. 181–182].

Визначною заслугою К. Твардовського стало створення наукового фундаменту для розвитку експериментальних досліджень у Східній Галичині – відкриття 1901 року лабораторії експериментальної психології при

Львівському університеті, що започаткувало еру реформаторської педагогіки у краї.

Ідеї К. Твардовського у Галичині розвивав його учень Л. Якси-Биковський, який зосереджував увагу на таких проблемах: роль шкільного класу у функціонуванні шкільного самоврядування, значення суперництва для фізичного, психічного і морального розвитку молоді, раціональна організація навчально-виховного процесу. Метою його діяльності було створення власних дослідницьких концепцій, постійне їх удосконалення та використання у шкільній практиці.

На думку Л. Якси-Биковського, будь-який поступ у педагогіці має спиратися на знання особливостей фізичного та психічного розвитку учнів у класі; необхідно брати до уваги чинник суперництва між учнями, який у разі вмілого використання дасть позитивні результати [10, с. 88–90].

Учений наголошував на необхідності індивідуального підходу до учнів, а також вказував на потребу вивчення не лише дитячої психіки, але й її фізичних властивостей. Він видавав підручники з експериментальної педагогіки та психології.

Ще один учень К. Твардовського – С. Блаховський – досліджував сутність пам'яті та її зв'язок з навчанням, вивчав проблему запам'ятовування у цілому, зокрема навчання дитини здатності запам'ятовувати у шкільному віці, техніку економного запам'ятовування. Він писав, що кожна розумова праця зводиться до формального і матеріального навчання, однак домінує навчання формальне, оскільки керівництво будь-якою розумовою працею є прерогативою техніки розумової праці [7, с. 3–8].

Погляди С. Блаховського були новою оцінкою процесу запам'ятовування. Маючи як теоретичний, так і практичний характер, вони сприяли використанню психологічних знань для педагогічної практики.

Важливу педагогічну проблему – спостереження за дітьми – вивчав В. Ратальський. Спираючись на досвід закордонних досліджень, учений радив учителям і батькам постійно наглядати за дітьми, збирати матеріали про їхній психічний стан і фізичний розвиток, на підставі чого складати психологічну характеристику учня. Його схема характеристики дитини була, на нашу думку, досить цілісною, оскільки, крім загальних знань про дитину (вік, стать, фізичний розвиток), містила опис окремих психічних процесів: пам'яті, уяви, почуттів, волі, а також окреслювала нахили і зацікавлення дитини [5, с. 69].

Після проведення у Львові 1909 року педологічного конгресу й утворення наступного року педологічного товариства у Галичині дедалі частіше починає ставитись питання про потребу викладів педології та психології в учительських семінаріях. Однак австрійська влада неохоче йшла

на такі кроки: виклади з психології велись лише в кількох гімназіях, учні користувались переважно німецькомовними підручниками.

Якщо на початку ХХ ст. здобутки експериментальної психології переносили до педагогіки, друкуючи праці В. Лая, Е. Меймана, А. Гутера, то вже у міжвоєнний період у науковій літературі з'являються статті на цю тему не лише педагогів, а й лікарів, природознавців і соціологів, які намагалися відповісти на запитання: “Яким чином експерименти можуть бути придатні для педагогіки?” Численні публікації інформували читачів про впровадження експерименту до психології, особливості психологічного і фізіологічного розвитку дитячого організму та необхідність проведення педологічних досліджень.

Надаючи важливого значення педології у процесі вирішенні спірних педагогічних питань, відомий український освітньо-релігійний діяч о. Ю. Дзерович головну увагу зосереджував на ролі вчителя та особистості учня у цьому процесі. Він був переконаний, що педологія робить вчителя більш самостійним, відвертає його від рутинної праці, спонукає до вивчення дитини, підносить загальний настрій педагога; відповідно такі наукові дослідження повинні стати підставою для розвитку національної педагогіки. Вчений рекомендував застосовувати у школі педологічні методи, подібні до нових методів експериментальної психології: біографічний, статистичний, індивідуально-порівняльний, експериментально-інтроспекційний [2, с. 25–27].

Подібні проблеми порушував у своїх працях В. Безушко. На його думку, під час досліджень учитель повинен одержувати систематичні дані про поведінку досліджуваного на підставі записів, безпосереднього спостереження та методу тестування. Він вважав, що у процесі досліджень учнів слід використовувати так звані обсерваційні карти (аркуші спостереження) та “вільну характеристику” особистості. Особливе значення приділялося “вільній характеристиці” особистості, що мала багато переваг: мова зрозуміла, конкретна, а не безбарвна, як в обсерваційних аркушах, перед читачем характеристики постає живий цілісний образ досліджуваної особи, а не її фрагменти [1, с. 49].

Подібними до “вільних характеристик” були так звані психограми, які склалися у закладах із профорієнтації молоді на підставі використання запитальника (квестіонара). Вони давали змогу вивчити внутрішній і духовний стан дитини, її улюблені заняття, соціальну активність, звички, вади тощо.

Теоретичні засади профорієнтаційної діяльності й основи методики проведення педагогічних консультацій у “пораднях з вибору фаху” розробив Б. Бігеляйзен-Желазовський. Акцентуючи на необхідності дослідження індивідуальних рис і рівня інтелекту учнів, дослідник зауважував, що не

можна створити єдиного методу фахової поради, не враховуючи так зване інтуїційне творче ознайомлення з людьми, без якого не можна надати жодної суттєвої поради [6, с. 18–22]. Наявний шкільний устрій, виснував Б. Бігеляйзен-Желазовський, сприяє виявленню учнів менш здібних, обминаючи здібних – тих, до кого слід виявляти особливу турботу в ім'я суспільного блага.

Психолого-педагогічній проблемі лінивства у дітей і молоді присвячені дослідження Л. Блауштейна – відомого єврейського педагога. Це питання він визначав як одне з головних у шкільній практиці. Безпосередніми причинами лінивства вчений вбачав почуттєву байдужість, відчуття неспроможності досягнення певної мети, примус, можливість реалізації якоїсь справи в пізніший термін, втому, переживання різних афектів тощо [8, с. 7–8].

Розпізнаючи лінивість, вчитель-виховник насамперед повинен з'ясувати причину такого стану, застосовуючи методи експериментальної педагогіки (інтроспекцію, психоаналіз, анкети), а потім вжитися у психічний стан лінивої дитини з метою пошуку найкращих засобів подолання ліни. Все це повинно відбуватися в душі культу праці, в атмосфері змагання [8, с. 15]. Найліпшим порадицею у виборі засобів подолання лінивства, на думку Л. Блауштейна, повинна бути інтуїція вихователя з урахуванням індивідуальних рис вихованця.

Протягом першої третини ХХ ст. у Східній Галичині особливої уваги надавали спостереженню за учнями, щоб учитель міг ліпше пізнати своїх вихованців з метою впливу на їхній розумовий і моральний розвиток. Зокрема, декларувались не тільки потреби вивчення психології учня, а й розроблялись конкретні програми такого пізнання, схеми складання психолого-педагогічних характеристик на дітей різного шкільного віку, акцентувалось на необхідності застосування методу тестів.

Проблеми психічного розвитку молоді, технології проведення експериментальних досліджень і ролі в них вирішували Я. Кухта та М. Кройц. Одним з напрямків досліджень Я. Кухти був аналіз типології вчителя і створення ним психологічної схеми типів з метою орієнтації в “різномірності особистостей різних вчителів”. На підставі проведеного аналізу виділялися такі типи вчителів, як релігійний, теоретичний, практичний, суспільний, естетичний і владний [12, с. 18–19]. У результаті визначався тип ідеального вчителя, який, на думку Я. Кухти, повинен мати елементи із суспільної та естетичної структури, дещо з релігійної, щоб глибше впливати на життя та бути тим чинником, який сприяв би активності процесу розвитку дітей. Акцентувалось на необхідності реформаторських перетворень у школах, на важливості опанування вчителем внутрішнього життя учня.

Пізнання психічного розвитку дитини мало виняткове значення для виховної роботи батьків і вчителів, оскільки без ознайомлення з головними правилами і чинниками психічного розвитку виховник не зможе зрозуміти свого вихованця. Оригінальну методику застосування інтроспекційного методу психології в педагогіці під назвою “експериментальна інтроспекція” розробив М. Кройц. Цей метод дав змогу завдяки створенню відповідних умов вивчити психічні процеси у досліджуваних осіб, які безпосередньо після експерименту спонтанно викладали свої свідчення. Це дало змогу уникати вад спонтанних зізнань вихованців, полегшуючи контроль над результатами та систематичне опрацювання одержаних даних [11, с. 40].

Сутність інтроспекційного методу досліджував Я. Кузьмів. Він зауважував, що за допомогою цього методу дуже мало отримується інформації про переживання дітей та їхні психічні явища, і доводив, що не самі психічні переживання дітей як такі цікавлять учителя, а мотиви і чинники їхньої поведінки. З огляду на це вчителю важливо пізнати, як вчинить дитина у певній ситуації, яке займе становище до певного завдання та що порадить собі у тому чи іншому напрямку. Отже, для вчителя важливими повинні бути не внутрішні психічні процеси дитини, а тільки зовнішні вияви тієї психіки [3, с. 135].

На сторінках різноманітних часописів і наукових досліджень галицькі педагоги докладно аналізували психічні процеси (увагу, пам'ять, уяву, мислення) і визначали їхню роль у засвоєнні знань, звертаючи особливу увагу на потребу широкої психологізації навчально-виховного процесу в школах. Вони були переконані, що навчання у школі повинно твердо спиратися на глибокі знання дитячої психології різного шкільного віку, що дасть змогу віднайти ключ до пізнання індивідуальних особливостей дитини.

Свідченням практичної реалізації ідеї експериментальної педагогіки і психології у Галичині було створення різноманітних експериментальних класів і шкіл, де застосовувався лабораторний метод навчання (дальтон-план). Це, зокрема, школа ім. М. Рея у Львові, Сокальська школа трудової підготовки, Експериментальні класи у Народній жіночій школі ім. Марії Магдалени у Львові, “Нова школа” Ю. Беноні-Добровольської.

До впровадження у шкільну практику Галичини дальтон-плану долучилися Я. Кузьмів, В. Ратальський, М. Базник, М. Соколова, Я. Млодовська, С. Ціммер та інші педагоги. Вони погоджувалися, що праця за новою системою є набагато цікавішою, ефективнішою, водночас вона вимагає глибокого і творчого внеску. У цьому разі взаємини вчителя і учня набувають рис взаємоповаги і ширості.

За подібними принципами, зокрема, було організовано санаторну школу в Буську під назвою “Гурка” за участю доктора Ш. Старкевича, яка,

функціонуючи за нормальною програмою, мала цілковиту свободу у виборі методів навчання та наукового матеріалу залежно від потреб дитини.

Свідченням практичного застосування ідеї експериментальної педагогіки і психології можуть бути численні експериментальні дослідження у школах, гімназіях, при університеті, а також спеціальних закладах. Наприклад, у Львівському університеті в 1923 р. було проведено дослідницький тест серед студентів віком 18–24 років – відвідувачів “Занять з експериментальної психології” – на дослідження безпосередньої пам’яті двозначних рахунків. На підставі його результатів виявили залежність обсягу запам’ятованої інформації від кількості повторень [13, с. 81].

Реформаторські ідеї освіти і виховання активно застосовувались в рільничій школі єврейського товариства “Тарбут”, де було організовано класне і шкільне самоврядування, постійна увага приділялась новим методам навчання і виховання, їх модернізації. Головне управління єврейської організації “Ciszo” 1921 р. у Львові заснувало лабораторію експериментальної педагогіки, яка проводила відповідні дослідження. Щоб учителі вміло застосовували метод систематичного спостереження життя дитини, роз’яснювали особливості цього методу, видавали спеціальний “індивідуальний аркуш” [15, с. 178].

Важливим елементом у реалізації ідей реформаторської педагогіки стало поширення серед різних національних груп краю профорієнтаційних “порадень для вибору фаху”. Їхнім педагогічним завданням було полегшення переходу молоді зі школи до світу праці, суспільним – узгодження індивідуальних рис і здібностей особистості з вимогами обраного нею фаху, економічним – збільшення продуктивності праці завдяки забезпеченню підприємств кваліфікованими робітниками [4, с. 141].

На підставі розглянутого матеріалу можна зробити висновок про успішність проведення на галицьких землях психолого-педагогічних досліджень, хоча, на думку польського дослідника А. Майснера, експериментальна педагогіка не здобула собі в Галичині стільки громадянських прав і прихильників порівняно з теренами Королівства Польського з огляду на консервативний характер наукових та освітніх інституцій краю, обмежений радіус дії експериментів та організацію їх на незначному дослідницькому матеріалі [13, с. 83–86].

Однак вивчення джерельної бази дає підстави стверджувати, що у Східній Галичині в першій третині ХХ ст. плідно й динамічно розвивалася ідея експериментальної педагогіки та психології. Українські, польські, єврейські вчені вивчали такі важливі її проблеми, як організація шкільного самоврядування, взаємозв’язок пам’яті з навчанням, лінивість у дітей та молоді, перевтомлення учнів у школі. Також розроблялася техніка проведення експериментів, питання організації спостережень за дітьми тощо.

Зауважимо, що зарубіжний досвід не сприймався буквально, а використовувався з урахуванням місцевої специфіки.

Незважаючи на порівняно нетривалий термін наукових пошуків, галицькі педагоги у першій третині ХХ ст. зробили суттєвий внесок у пропаганду проведення психолого-педагогічних досліджень та акцентували на їх значенні для шкільної практики.

-
1. *Безушко В.* В чім суть поглядового навчання // Шлях виховання й навчання. 1939. Кн. 1. С. 48–49.
 2. *Дзерович Ю.* Педагогіка. Львів, 1937.
 3. *Кузьмів Я.* Із педагогічних спроб // Шлях виховання й навчання. 1931. Ч. 4. С. 135–136.
 4. Новий культурно–суспільний почин (Українська Психотехнічна Порадня) // Шлях виховання й навчання. 1932. Ч. 4. С.240–242.
 5. *Ратальський В.* Анкета дитячої психології // Учитель. 1906. Ч. 5. С. 67–72.
 6. *Biegeleisen-Żelazowski B.* Badania psychologiczne i poradnictwo w zawodach akademickich. Warszawa, 1931.
 7. *Błachowski S.* О пам'яті, jej istocie i kształceniu // Czasopismo pedagogiczne. 1916. R. 4. S.1–21.
 8. *Błaustein L.* Leniwstwo u dzieci i młodzieży. Lwów, 1936.
 9. *Błażek B.* Studia psychometryczne. Lwów, 1900.
 10. *Bykowski L.-J.* Z doświadczeń psychologicznych nad klasą pierwszą. Lwów, 1914.
 11. *Kreutz M.* Technika metody introspekcyjnej // Prace Instytutu Psychologicznego Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie. Lwów, 1935. T. 1. N.1.
 12. *Kuchta J.* Nauczyciel - wychowawca i jego stosunek do ucznia w swietle badań psychologicznych. Lwów, 1934.
 13. *Meissner A.* Wkład Galicji w rozwój nauk pedagogicznych // Galicja i jej dziedzictwo. Rzeszów, 1993. T.3. S. 79–97.
 14. *Twardowski K.* Zasadnicze pojęcia dydaktyki i logiki do użytku w seminariach nauczycielskich i w nauce prywatnej. Lwów, 1901.
 15. *Żineman J.* Almanach szkolnictwa żydowskiego w Polsce: W 3 t. Warszawa, 1938. T.1.

**DEVELOPMENT OF EXPERIMENTAL PSYCHOLOGICAL AND
PEDAGOGICAL RESEARCH IN EAST HALICIA (FIRST THIRD OF THE
20th CENTURY)**

Oleksiy Karamanov

*Ivan Franko National University of Lviv,
Doroshenko Str. 41, UA – 79000 Lviv, Ukraine
e-mail: ank_a@ukr.net*

The paper considers the theoretical and practical aspects of experimental pedagogics and psychology development in East Halicia in the first third of the 20th century. It analyses the visions of the Ukrainian, Polish and Jewish educators. The main attention is devoted to the problems of school self-management and psychological research.

Key words: experimental pedagogics and psychology, pedology, development, education, psychotechnique.

Стаття надійшла до редколегії 17.10.2003
Прийнята до друку 28.01.2004